

Kezeljük emberként a bűnözőket!

NORVÉGIÁBAN az elítélt gyilkosok szabadon dolgozhatnak láncfűrészsel és más, emberölésre alkalmas eszközökkel. Az eredmény? Ha a börtönben töltött élet hasonlít a kinti élethez, a volt rabok jó szomszédokká válnak.

Egy norvégiai erdőben, Oslótól mintegy 100 kilométerre délre található a világ egyik legfurcsább börtöne. Itt nincsenek cellák, sem rácsok, nincsenek pisztollyal és bilincsel felfegyverzett őrk. A börtön egy gyalogösvényekkel átszőtt dombos táj része, nyírfa- és fenyőerdő. Mindezt magas acélfal veszi körül – ez az egyik emlékeztető arra, hogy az emberek nem önként vannak itt. A haldeni börtön minden rabjának saját szobája van, padlófűtéssel, TV-vel, saját fürdőszobával. A közös konyhák, ahol a rabok főzhetnek, porcelán tányérokkal és rozsdamentes acélkésekkel vannak felszerelve. A börtönnek van könyvtára, mászófal és egy teljesen felszerelt zenei stúdiója is, ahol a rabok felvételeket készíthetnek. Az albumokat saját kiadójuk adja ki, amelynek neve – nem vicc – Criminal Records. Eddig három elítélt volt a Norwegian Idol versenyzője, és már készül az első börtönmusical.

Halden iskolapéldája annak, amit „nem hagyományos börtönnek” nevezhetünk. Ahelyett, hogy a fogvatartottak viselkedését tükröznék, a személyzet a másik arcát is odafordítja – még a keményvonalas bűnözőkkel szemben is. Sőt, az őrk nem is hordanak fegyvert. „Beszélgetünk a srácokkal” – mondja az egyik őr –, „ez a mi fegyverünk.”

Ha az olvasó most azt hiszi, hogy ez lehet Norvégia legenyhébb büntetés-végrehajtási intézete, téved. Halden szigorúan őrzött börtön. Mintegy 250 kábítószer-kereskedővel, szexuális bűnözővel és gyilkossal ez a második legnagyobb börtön az országban.

Ha valaki enyhébb börtönre vágyik, azt néhány kilométerrel távolabb megtalálja Bastøy festői szigetén, ahol 115 bűnözőt tartanak fogva, akik büntetésük utolsó éveit töltik. Amikor először láttam képeket erről a szigetről, alig hittem a szememnek. Foglyok és őrk együtt esznek, úsznak, pihennek a napon? Hogy őszinte legyek, nehéz volt megkülönböztetni a börtönszemély-

zetet a raboktól. Bastøyben az őrk nem hordanak egyenruhát, mindenki együtt étkezik, egy asztal körül. A szigeten sokféle szórakozási lehetőség van: mozi, szolárium és két sípálya. A rabok közül többen öszszefogtak, és együtttest alapítottak, a Bastøy Blues Bandet, amely a legendás texasi rockzenekar, a ZZ Top előzenekaraként is fellépett. Van templom, élelmiszerbolt és könyvtár is.

Bastøy inkább üdülőhelynek látszik, de nem annyira pihentető. A raboknak dolgozniuk kell, hogy közösségük működőképes maradjon: szántanak, vetnek, aratnak és főznek, saját maguk vágják a fát, és ácsolnak. Mindent újrahasznosítanak, az élelmük negyedét maguk termelik meg. Néhány rab még ingázik is szárazföldi munkahelyekre egy kompjárral, amelyet a rabok üzemeltetnek.

Munkájuk során a férfiak késekhez, kalapácsokhoz és más gyilkos fegyverekhez jutnak. Ha fát kell kivágniuk, használhatnak láncfűrész-t. Még az elítélt gyilkos is, akinek a gyilkos fegyvere – kitalálták – egy láncfűrész volt. A norvégok elvesztették az eszüket? Mennyire naiv dolog gyilkosok tucatjait üdülőhelyre itélni? Ha megkérdezzük a börtön személyzetét, szerintük ennél normálisabb nem is lehetne. Norvégiában, ahol a börtönőrök 40%-a nő, minden őr két éves képzési programon vesz részt: megtanítják nekik, hogy jobb barátkozni a rabokkal, mint lekezelni és megalázni őket.

A norvégok ezt „dinamikus biztonságnak” nevezik, szemben a régimódi „statikus biztonsággal” – rácsos cellákkal, szögesdróttal és térfigyelő kamerákkal. Norvégiában a börtön nem a rossz viselkedés, hanem a rossz szándék megelőzéséről szól. Az őrk megértik, hogy kötelességük a fogvatartottakat a lehető legjobban felkészíteni a normális életre. A „normalitás elve” szerint a falakon belüli életnek a lehető legjobban kell hasonlítania a kinti élethez.

Hihetetlen, de ez működik. Halden és Bastøy nyugodt közösségek. Amíg a hagyományos büntetés-végrehajtási intézetek a központilag irányított intézmények mintapéldái – olyan helyek, ahol a zsarnokoskodás elharapódzik –, addig a norvég

börtönökben a rabok jól kijönnek egymással. Amikor egymásnak feszülnek, le kell ülniük, hogy megbeszéljék a dolgot, és addig nem távozhatnak, amíg kezét nem fognak.

„Ez tényleg nagyon egyszerű” – magyarázza a Bastøy igazgatója, Tom Eberhardt. „Bánj úgy az emberekkel, mint a mocskokkal, akkor ők is mocskok lesznek. Ha emberként bánsz velük, akkor emberként fognak viselkedni.”

Mindez még mindig nem győzt meg. Megértettem, hogy miért működik jobban a nem hagyományos megközelítés, de az erkölcsi érzékem tiltakozott ellene. Milyen lenne az áldozatoknak, ha tudnák, hogy ezeket a gyilkosokat egy üdülőfaluba zárták?

Amikor elolvastam Tom Eberhardt magyarázatát, kezdtem megbarátkozni a gondolatmenetével. Először is, a legtöbb elítélt előbb-utóbb szabadul. Norvégiában több mint 90%-uk kevesebb mint egy éven belül visszatér az utcára, tehát nyilvánvalóan mások szomszédai lesznek. Ahogy Eberhardt egy amerikai újságírónak magyarázta: „Azt mondom az embereknek, hogy minden évben szomszédokat engedünk szabadon. Ketyegő időzített bombaként akarjátok őket szabadon engedni?”

Végül is, érveltem, egy dolog számít: az eredmények. Hogy állnak ezzel az ilyen típusú börtönök?

2018 nyarán egy norvég és amerikai közgazdászokból álló csapat nekilátott ennek a kérdésnek. Megvizsgálták a visszaesési arányt – annak az esélyét, hogy valaki ismételt bűncselekményt követ el. A csapat számításai szerint a Haldenhez és Bastøyhoz hasonló büntetés-végrehajtási intézetek korábbi elítélteinek körében a visszaesési arány közel 50%-kal alacsonyabb, mint a közmunkára vagy pénzbüntetésre ítélt elkövetők körében.

Megdöbbsentem. Majdnem 50%? Ez hallatlan. Ez azt jelenti, hogy minden egyes elítélt esetében átlagosan 11-gyel kevesebb jövőbeni bűncselekményre számíthatunk. Ráadásul 40%-kal nagyobb a valószínűsége annak, hogy egy volt elítélt munkát kap. Ugy látszik, hogy Norvégiában a börtönélet valóban megváltoztatja az embereket.

Nem véletlen, hogy itt a legkisebb a bűnelkövetők visszaesési aránya a világon. Ezzel szemben az Egyesült Államok börtönrendszerében az egyik legnagyobb. Az Egyesült Államokban a rabok 60%-át két év után újra a börtönben találjuk, Norvégiában ez az arány 20%. Bastøyben ez az arány még kisebb, mindössze 16%, így ez az egyik legjobb büntetés-végrehajtási intézet Európában, sőt talán a világon is.

Nos, ha mindez így is van, a norvég módszer biztos nagyon drága.

A közgazdászok 2018-as cikkük végén összeszámolták a költségeket és az előnyöket. Számításaik szerint a norvég börtönökben egy elítélt átlagosan 60 151 dollárba kerül – majdnem kétszer annyiba, mint az Egyesült Államokban. Am ezek az elítéltek kevesebb bűncselekményt követnek el, ezért fejenként 71 226 dollárt takarítanak meg a norvég bűnüldöző szervek számára. Többen találnak közülük munkát, nem szorulnak állami támogatásra, és adót fizetnek, ami átlagosan további 67 086 dollárt takarít meg a rendszernek.

Végül, de nem utolsósorban, az áldozatok száma csökken, ami megfizethetetlen. Következtetés? A norvég börtönrendszer még óvatos becslések szerint is több mint kétszeresen megtérül. A norvég megközelítés nem valami naív, szocialista eltévelyedés, hanem egy jobb, emberségesebb és olcsóbb rendszer.

*

1965. JÚLIUS 23-ÁN 19 bűnügyi szakemberből álló bizottságot hívott össze Lyndon B. Johnson elnök Washingtonban. Feladatuk az volt,

hogy a következő két évben dolgozzanak ki egy gyökeresen új elképzelést az amerikai bűnüldözési rendszerre vonatkozóan, amely a rendfenntartástól a fogva tartásig mindent felölel. Ezek a viharos 1960-as évek voltak. Egy új generáció dörömbölt a hatalom kapuin, a bűnözési arány nőtt, a régi büntető igazságszolgáltatási rendszer pedig sántított. A bűnügyi szakemberek tudták, hogy ideje nagyban gondolkodni. Amikor végül előálltak jelentésükkel, az több mint 200 ajánlást tartalmazott. Javasolták a sürgősségi szolgálatok felülvizsgálatát, a rendőrségi képzés javítását és egy országos segélyhívó telefonvonal bevezetését, így született meg a későbbi 911. A legforradalmibb ajánlások azonban az amerikai börtönök jövőjére vonatkoztak. Ezzel kapcsolatban a bizottság nem köntörfalazott: „Az élet sok intézményben a legjobb esetben is sivár és hiábavaló, a legrosszabb esetben kimondhatatlanul brutális és megalázó. Azok a körülmények, amelyek között a rabok élnek, a lehető legrosszabb felkészítést jelentik a társadalomba való sikeres visszatérésükre, és gyakran csak megerősítik bennük a bűnöző magatartás és életvitel mintáját.”

A bizottság szerint teljes reformra volt szükség, rácsok, cellák és végtelen folyosók nélküli épültre. „Építészetiileg a modellintézmény a lehető legjobban hasonlítana egy normális bentlakásos intézményhez” – tanácsolták a szakértők. „A szobáknak például rácsok helyett ajtajuk legyen. A fogvatartottak kis asztaloknál étkeznének kötetlen légkörben. Lennének tantermek,

felfrissülést szolgáló létesítmények, közösségi helyiségek, és talán egy bolt és könyvtár is.”

Kevésbé ismert tény, hogy az Egyesült Államok majdnem olyan börtönrendszert épített ki, mint amilyen ma Norvégiában van. A börtönök ezen „új generációjával” a hatvanas évek végén indultak a kezdeti kísérletek. Ezekben a létesítményekben a fogvatartottaknak saját szobájuk volt, ezek ajtajai egy közös térre nyíltak, ahol beszélgethettek, olvashattak és játszhattak, miközben egy fegyvertelen őr vigyázott a rendre. Volt puha szőnyeg, kárpitozott bútorok és igazi porcelán vécék. Íme, mondták a szakértők: a jövő börtöne.

Utólag visszatekintve megdöbbenő, hogy milyen gyorsan fordult a kocka – és az is, hogy mi okozta ezt. Philip Zimbardóval kezdődött, aki 1973 februárjában publikálta az első tudományos cikket stanfordi börtönkísérletéről. Anélkül, hogy valaha is betette volna a lábát egy valódi börtönbe, a pszichológus azt állította, hogy a börtönök természetüknél fogva brutálisak, bárhol is szépítgetjük is.

Ez az ítélet meleg fogadtatásban részesült, és akkor vált népszerűvé, amikor egy évvel később megjelent a hírhedt Martinson-jelentés. A jelentés mögött álló Robert Martinson a New York-i Egyetem szociológusa volt, aki zseniális, bár kissé mániákus személyiség hírében állt. Emellett küldetéstudatos ember volt. Fiatalabb éveiben polgárjogi aktivista volt, és 39 napot töltött börtönben (ebből hármat magánzárkában). Ez a szörnyű élmény meggyőzte arról, hogy minden börtön barbár hely.

A hatvanas évek végén, friss diplomásként felkérték Martinsont, hogy csatlakozzon egy nagyszabású tervhez, amely a büntetés-végrehajtási stratégiák széles skáláját elemezte, a tanfolyamoktól a terápián át a felügyeletig, mindezek célja a bűnözők helyes útra terelése volt. Két másik szociológussal együtt Martinson több mint 200, a világ minden táján végzett tanulmány adatait gyűjtötte össze. 736 oldalas jelentésüknek a következő lapos címet adták: „A büntetés-végrehajtás megközelítéseinek hatékonysága: Kezelésértékelési tanulmányok áttekintése”.

Mivel az ilyen összetett tanulmányokat ritkán olvassák el az újságírók, Martinson egy népszerű hetilapban rövid összefoglalót is közölt az eredményekről. Címe: Mi

működik? Következtetés: Semmi sem működik. „Kevés és elszigetelt kivételtől eltekintve” – írta Martinson – „az eddig ismert rehabilitációs erőfeszítéseknek nem volt érzékelhető hatásuk a visszaesésre.”

A haladó társadalomtudós azt remélte – Philip Zimbardóhoz hasonlóan –, hogy mindenki rájön: a börtönök értelmetlen helyek, és mindet be kellene zárni.

De nem ez történt.

A tömegtájékoztató eleinte nem tudott betelni a karizmatikus szociológussal. Az újságok és a televíziós műsorok kiemelt helyet adtak Martinsonnak, hogy megismételje kemény ítéletét, miközben szerzőtársai a hajukat tépték a felháborodástól. A valóságban az elemzett tanulmányok 48%-ának eredményei pozitívak voltak, ami azt mutatja, hogy a rehabilitáció működhet.

A Martinson-jelentés torz összefoglalója szabadabbá tette az utat a keményvonalasok számára. Itt volt a bizonyíték, hirdették a konzervatív politikusok, hogy egyes emberek egyszerűen rossznak születnek és rosszak is maradnak. Hogy a rehabilitáció egész koncepciója szembe megy az emberi természettel. Jobb, ha ezeket a rosszul sikerült embereket bezárják, és eldobják a kulcsot – jelentették ki. Ez új korszakot nyitott meg, a kemény, keményebb, legkeményebb korszakát, és egyben véget vetett az újfajta börtönök kísérletének az Egyesült Államokban.

Ironikus módon Martinson néhány évvel később visszavonta kö-

vetkeztetését („korábbi álláspontommal ellentétben néhány kezelési programnak valóban van érzékelhető hatása a visszaesésre”).

Akkoriban már aligha figyelt rá bárki is. Martinson írt még egy utolsó cikket, amelyben beismerte hibáit, de csak egy ismeretlen folyóirat közölte. Ahogy egy másik tudós megjegyezte, ez volt „valószínűleg a legritkábban olvasott cikk a rehabilitációról szóló büntetőjogi vitában”.

Martinson helyreigazítása az újságok, a rádió és a televízió figyelmét is elkerülte. És az sem került be a hírekbe, amikor néhány héttel később az 52 éves szociológus kiugrott manhattani házának tizenötödik emeletéről.

*

LEANNE BERTSCH, az észak-dakotai büntetés-végrehajtási hivatal igazgatója meglátogatott néhány norvégiai börtönt, s miután visszatért Norvégiából, úgy döntött, hogy az észak-dakotai börtönökben változtatni kell a dolgokon. Ő és csapata új küldetést fogalmazott meg: „Emberségünket akarjuk megvalósítani.”

Első lépés? A törött ablakok stratégiájának félretétele. Korábban több mint 300 szabálysértésre tért ki a szabályzat – például az ing be nem tűrése miatt magánzárkába kerülhetett az ember –, de most minden ilyen apró szabályt eltöröltek. Ezután új szabályozást dolgoztak ki az örök számára. Egyebek mellett naponta legalább kétszer beszélgetniük kellett a rabokkal. Ez jelentős

átállás volt, és jelentős ellenállásba ütközött. „Halálra rémültem” – emlékezett vissza az egyik ör. „Féltettem a személyzetet. Féltettem a létesítményt. Félttem, amikor arról beszélünk, hogy bizonyos srácok távoznak, de tévedtem.”

Ahogy teltek a hónapok, az örök egyre nagyobb örömet lelték a munkájukban. Kórust és rajzórákat indítottak. A személyzet és a rabok elkezdtek együtt kosárlabdázni. Jelentősen csökkent a váratlan események száma. Korábban az egyik ör szerint „hetente legalább háromszor-négyszer” történtek összeütközések. „Valaki öngyilkosságot akart követni, vagy megpróbálta elárasztani a celláját, vagy rendetlenkedett. Idén alig volt ilyen esetünk.”

Azóta hat másik amerikai állam vezető tisztviselői is Norvégiába utaztak. Bertsch észak-dakotai igazgató továbbra is hangsúlyozza, hogy a reform józan ész kérdése. A lakosság egész rétegeit bezárni egyszerűen rossz ötlet. A norvég modell pedig bizonyíthatóan jobb. Kevésbé költséges. Reálisabb.

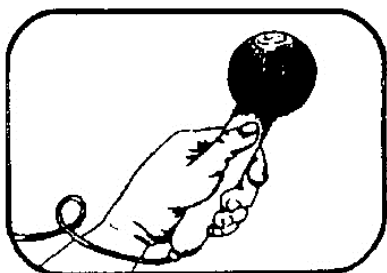
„Nem vagyok liberális” – eskszik Bertsch. „Csak gyakorlatias vagyok.”

Rutger Bregman

Ford.: D. J.

Forrás: De Correspondent, 2020. július

(Az eredeti írás erősen rövidített változata)

Mit használnak a börtönök?

Az általános felfogás szerint a börtönöknek a biztonságunkat kell növelniük, és gondoskodniuk kell az igazságságról. De mindent egybevetve erre nem alkalmasak, sőt ártanak.

Kinek ártanak?

Igen sok letartóztatottnak károkat okoznak. A fogvatartás után nagy nehézségeik vannak azzal, hogy a szabadságban ismét a lábukra álljanak, munkahelyet találjanak, beilleszkedjenek a társadalomba. A letartóztatás a hozzátartozóknak is árt – a szülőknek, a gyerekeknek, a házastársnak, jöllehet ők ártatlanok. Németországban jelenleg 100 000 gyermeket érint valamelyik szülőjük

„A börtönök semmire sem jók, csak ártanak”

Interjú *Thomas Galli* korábbi börtönigazgatóval

letartóztatása. A börtön végeredményben társadalmilag is károkat okoz.

Hogyan?

A letartóztatottak többségének esetében növeli annak a valószínűségét, hogy ismét bűnözővé váljanak. A legnagyobb kár azáltal keletkezik, hogy túlságosan bízunk a börtönbüntetés hatásosságában. Sokan úgy vélik, hogy a börtönbüntetéssel csökkenteni lehet az erőszakot és a bűnözést, de ez nincs így. Ezért túlságosan kevésbé gondolkodunk el a megelőzésről és a hosszú távú utakról, a fogva tartás alternatíváiról.

Ma nem az újrabeillesztésre irányul a büntetés-végrehajtás?